

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 34, BR. 1, 1–32, ZAGREB, LISTOPAD 1986.

O VIŠEZNAČNOSTI POJMA JEZIK

Radoslav Katičić

Časopis koji je posvećen kulturi književnoga jezika i k tomu još nosi ime *Jezik* doista ima zašto objaviti prilog koji se bavi razmatranjem sadržaja i opsega toga pojma. O jeziku tu dakako neće biti govora kao o prirodnoj riječi ni o njezinu doslovnom, anatomskom, značenju, pa ni o prenesenima što ih ta riječ ima u prirodnom jeziku. Pozabavit ćemo se samo lingvističkim nazivom *jezik* i sadržajem koji danas ima u znanstvenoj porabi, te razvojem kojim je dobio to značenje. A pitanje to nije samo teoretsko i jedno od uvijek zanimljivih. Ono je u posljednje vrijeme postalo aktualno u nas kada se govori o odnosu hrvatskoga književnog jezika u svojem standardnom obliku prema cjelini standardne novoštokavštine, tj. standardnog jezika hrvatskoga ili srpskoga (srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga)¹. Zbog toga raspravljanje o sadržaju pojma *jezik* ne služi samo objašnjavanju imena našega časopisa kako se navodi u naslovu nego i onoga poblizega opisa koji mu stoji u podnaslovu.

Jezik je po sebi obična riječ prirodnoga značenja. A to je značenje mnogostruko i mnogoliko. Njezino doslovno anatomsko značenje odnosi se na govorni organ koji se pri artikulaciji glasova osobito osjeća jer je od svih najpomičniji. Odatle se u prenesenom značenju počeo odnositi na govorenje, na govornu djelatnost. Težište je pak tu palo na razne načine kojima ljudi govore, na to kako se govor razlikuje od naroda do naroda, na ono što treba učiti i znati da bi se govor uopće razumio. U Bibliji „dar jezika“ znači čudesnu sposobnost da se govori kako drugi narodi govore, a da se to nije posebno učilo. Jezik stoga može biti svoj, materinski, ili je tuđ, može biti poznat ili nepoznat, može biti jezik koji se zna ili jezik koji se ne zna. To se preneseno značenje riječi *jezik* počelo

¹ Nespretno je tako nabrajati sve nazive koji se upotrebljavaju za taj jezik na raznim područjima i u raznim sredinama gdje se on govori. Ovdje je to ipak potrebno jer čim se tu što izostavi i samo podrazumijeva, lako se nađe tko da posumnja ne skriva li se u tome kakva primisao i ne govori li se zapravo što drugo, a ne ono što se upravo kazuje.

odnositi na raznolikost koju u sferi govornih pojava treba svladavati. Jedinina *jezik* upotrebljava se stoga u tom smislu uvijek u živom odnosu prema množini *jezici* jer se zna da u dodiru s drugim narodom treba učiti i nov jezik. U starih Slavena to se značenje prenijelo još i dalje, pa jezik njima znači „narod”. To su dugo čuvali naši glagoljaši. Još 1493. pop Martinac piše o Turcima: *nalegoše na jazik hrvatski*. Taj izraz potječe iz duboke drevnosti. U njem je iskristalizirano uvjerenje da tko udara na narod, samim time udara i na jezik, a tko udara na jezik, udara i na narod – jer se jedno od drugoga ne da odvojiti.

Lingvistika se u prošlom stoljeću konstituirala kao poredbena. Predmet su joj u prvom redu bili jezici, a ne tek jezik. Naziv *jezik*, koji se već bio vezao uz školske gramatike pojedinih jezika, upravo joj se nudio kao temeljni pojam poredbe. Ako se gramatika bavi kojim jezikom, lingvistika, koja je u to doba poredbena gramatika, bavi se jezicima. Tako je *jezik* ušao u znanstveno nazivlje i dobio terminološko značenje. To se značenje nije mnogo razlikovalo od prirodne upotrebe, pa se nije ni mnogo definiralo. Lingvistika prošloga stoljeća i inače nije bila sklona teoretskim rasuđivanjima i pojmovnom određivanju. Ipak se lingvistički naziv *jezik* po svojem značenju bitno razlikuje od obične riječi od koje je nastao. Jezik je tu određen svojim podrijetlom. On je temeljna jedinica genetske klasifikacije: razvrstavanja raznih oblika govorenja po njihovu podrijetlu. Kao i za stare Slavena, tako se za poredbenu lingvistiku prošloga stoljeća jezik također vezuje s narodom, pa se razvrstavanje jezikâ po podrijetlu shvaća i kao razvrstavanje, upravo svrstavanje narodâ. Jezici pak, kako je bilo poznato još iz stare grčke gramatike, imaju dijalekte. Svi dijalekti jednoga jezika obilježeni su istim podrijetlom kojim je obilježen i jezik kojemu pripadaju. Kojim god da se dijalektom govori, govori se jezikom kojemu taj dijalekt pripada. Ako se govori kojim bavarskim, kojim franačkim ili kojim alemanskim dijalektom, opet se u svakom od tih slučajeva govori njemačkim jezikom. Ako se govori kojim čakavskim ili kojim kajkavskim ili kojim štokavskim dijalektom, opet se u svim tim slučajevima govori hrvatskim ili srpskim (srpskohrvatskim/hrvatskosrpskim) jezikom, jer je to jezik kojemu ti dijalekti pripadaju. Jezik, određen prema shvaćanjima poredbene lingvistike kako se izgradila u prošlom stoljeću, po tome je skup dijalekata povezanih istom i vrlo bliskom srodnosti po podrijetlu. Jezik je tu jedinica za razvrstavanje raznolikosti, a i sam je u sebi razvrstana raznolikost. On je apstraktna veličina. I svaki je jezik, a ne samo nekoji, u takvu smislu apstraktna veličina.²

Poredbena lingvistika razvrstava jezike dalje u porodice, kao što su slavenska, germanska ili romanska. Porodice se opet razvrstavaju u porodice višega reda, kao što su indoevropska, kojoj pripadaju sve tri spomenute porodice, hamitosemitska ili kineskoburmanska. I tako to ide dalje dokle god se razabiru tragovi srodnosti po podrijetlu. U načelu se niže jedinice tu odnose prema višima sasvim jednako kao dijalekti prema jezicima, samo je

² Za jezik tako shvaćen, kao skup dijalekata određenih prema drugima zajedničkim karakterističnim podrijetlom i tragovima što ih je ono ostavilo na njima, upotrebljava se u lingvistici naziv *dijasistem*. Svaki je jezik, kad se tako shvati, dijasistem. Govoreći, dakle, o kojem jeziku kao o dijasistemu, kazujemo samo u kojem ga smislu tada shvaćamo, a ne prikazujemo ga različitim od drugih jezikâ, ili čak manje jezikom od njih.

stupanj srodnosti znatno manji. Razmršavanje teškoća što se javljaju pri određivanju i prosuđivanju stupnja srodnosti jedan je od središnjih problema poredbene lingvistike. Može se, dakako, za svakoga tko govori kojim slavenskim, kojim germanskim ili kojim roman-kim jezikom reći da govori indoevropski, ali to je povijesna oznaka, a nije naziv za jezik s kojim računamo krećući se među narodima. Da tako što kažemo, moramo biti poredbeni lingvisti.

U našem stoljeću otkrila je lingvistika nova gledišta i razradila ih je teoretski. U središtu pozornosti našla se komunikacija i sporazumijevanje. *Jezik* kao središnji lingvistički naziv dobio je tu i novo određenje svojega sadržaja. On je sad počeo označavati onu organizaciju govorenja po kojoj se njime komunicira i sporazumijeva. Očito je, naime, da oni koji se sporazumijevaju govorom moraju imati zajednički jezik. Bez toga nema sporazumijevanja jer se govorom ne mogu sporazumijevati oni koji znaju samo različite jezike. Tako je i u tom izboru naziva *jezik* bitno prisutna njegova veza s jezičnom raznolikosti. Ali je s novim gledištem došlo do potpunoga obrata. U jednoj komunikaciji mogu se njezini sudionici sporazumijevati samo na jednom jeziku. Ne mogu se sporazumjeti dvojica ako jedan govori jednim jezikom, a drugi ga pokušava razumjeti drugim. Tako shvaćen, jezik se pokazao kao jedan i jedinstven, a ne kao skup dijalekata. U njem sad nema ništa što u sporazumijevanju njime nije prisutno kao mogućnost da se nešto reče. Tako onda dijalekti postaju sami u sebi jezicima. Za strukturalnu lingvistiku našega stoljeća jezik je upravo ono čega je jezik u shvaćanju poredbene lingvistike skup. Kako je već i prije za lingviste jezik kao skup dijalekata bio predstavljen svakim svojim članom, pa je svaki član jezika kao skupa bio u tom smislu i sam jezik, nije tim razvojem nastala potpuno nova situacija niti je jedinstvo pojma *jezik* njime bilo narušeno ili ugroženo. Tek je činjenica da je svaki član jezika kao genetski određenoga skupa dijalekata i sam jezik dobila novu važnost i novu težinu, smjestila se u aktivnijim slojevima lingvističke svijesti. Danas još samo ljudi koji su ostali nedodirnuti lingvističkim mišljenjem mogu pitati da li se neko govorenje odvija na jeziku ili dijalektu. Inače je jasno da se, kad god se govori, govori jezikom, Razni dijalekti jednoga jezika razni su njegovi pojavni oblici. Po tome, a i zato što služe sporazumijevanju govorom, i sami su jezici. Tako je *jezik* kao lingvistički termin dobio značenje s dva pola. Toga ni svi lingvisti, međutim, nisu uvijek svjesni.

Jezik se danas upotrebljava i tako da znači način govora. Npr. *prostački jezik*, *nevješt jezik*, *jednostavan jezik*, *uvjerljiv jezik* i sl. Takvi se izrazi odnose na stilističke pojave, ali ta upotreba riječi *jezik* ostaje izvan lingvističkoga nazivlja pa se njome povećava višeznačnost riječi *jezik*, ali ne i lingvističkoga naziva.

Pitanje da li se u danom slučaju govori jezikom ili dijalektom zasniva se na shvaćanju po kojem su jedino književni ili standardni jezici pravi jezici, a sve ostalo „samo” dijalekti. Doista je odnos književnih i standardnih jezika prema narodnim govorima zadavao poredbenoj lingvistici ozbiljnih teškoća, koja ona nikada nije svjesno razradila, pa ih nije mogla ni ozbiljno rješavati. Danas znamo da su narodni govori, dakle dijalekti, jedno, i da zapravo samo oni ulaze u skupove po podrijetlu koje nazivamo jezicima, dok književni jezici, i najsavršeniji među njima, standardni, postoje u društvu na sasvim drugi način, zasnivaju se na dijalektima, ali nisu s njima istovjetni. Oni su jezična zbilja drukčijeg reda.

Standardni jezici u načelu su sasvim jedinstveni. Izgradili su ih tako jer im je to da budu jedinstveni jedna od glavnih svrha. Međutim, kad standardni jezik služi raznim narodima, raznim sredinama i izražava razne kulturne identitete, pojavljuje se i on u raznim oblicima jer u raznim sredinama, izražavajući različite kulturne identitete, dobiva različita lica, vezana svako sa svojim kulturnim identitetom i njegovom povijesnom određenosti. Standardni jezik različitih pojavnih oblika, uzme li se sam po sebi, uz apstrahiranje različitosti tih pojavnih oblika, apstraktan je. Takav se standardni jezik može konkretizirati samo u kojem od svojih pojavnih oblika. Razni pojavni oblici takvoga apstraktnog standardnog jezika zovu se njegovim varijantama³. Varijanta pak kao pojavni oblik standardnoga jezika i sama je standardni jezik jer ima sva obilježja potpunoga standardnoga jezika, funkcionira kao standardni jezik i kad se upotrebljava, predstavlja ne samo sebe nego i standardni jezik kojega je varijanta. Varijanta je sama za se potpuni standardni jezik, ali nije drugi nego isti kao onaj apstraktni kojega je varijanta, ako i nije sav taj jezik. Upravo tako je i dijalekt sam potpuni jezik, ali nije drugi nego isti kao onaj apstraktni kojega je dijalekt, ako i nije sav taj jezik.

Standardni engleski jezik ima britansku i američku varijantu, standardni kastiljanski (španjolski) ibersku i američku (ili više američkih), standardni visokonjemački ima njemačku, austrijsku i švicarsku, da spomenemo samo te primjere. Svaka je od njih potpun standardni jezik. Ali američka varijanta je standardni engleski jezik, iberska varijanta standardni kastiljanski itd. Američka se varijanta zato u svijetu najčešće zove engleski jezik, ali kad se hoće reći da se radi baš o toj njegovoj varijanti naziva se i američkim jezikom. Ona je jedan njegov pojavni oblik. To će reći da se standardni engleski jezik ne može pojaviti drukčije nego u svojoj britanskoj ili u svojoj američkoj varijanti ili u kojoj od njihovih neutralizacija, kakve su se uobičajile u Kanadi ili na Karipskom otočju. Svakom svojom varijantom standardni je jezik predstavljen sav, iako se sav u njoj ne iscrpljuje.

Sada postaje jasno i to zašto je opravdano da se hrvatski književni jezik kao varijanta, tj. konkretizacija apstraktnoga standardnoga jezika hrvatskoga ili srpskoga (srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog) i sam zove jezikom. On to jest u smislu koji smo upravo izložili. Zovući ga jezikom upozoravamo na to njegovo svojstvo, ukorjenjujemo ga u sredini kojoj služi i u povijesti iz koje je izrastao. Ne poričemo pak njegovu pripadnost cjelini apstraktnoga standardnoga jezika kojega je on pojavni oblik. Da to poričemo, može se učiniti samo ako se ne shvati do kraja što sve znači *jezik* kao lingvistički naziv.

Može se reći, a katkada je to vrlo spretno, da je hrvatski književni jezik varijanta standardne novoštokavštine. Dogodi se onda da se komu učini da su tu stvari postavljene na glavu. Varijanta standardnoga jezika naziva se jezikom, a sam taj standardni jezik nazvan je po dijalektu. Zapravo je, međutim, sve na svojem mjestu. Kad kažemo standardna novo-

³ Varijanta je temeljni pojavni oblik standardnoga jezika koji ima više takvih oblika. Uz prave varijante mogu se javljati i drugi varijantni oblici standardnih jezika: „standardni izrazi“, subvarijante, razne neutralizacije varijanata. Za pitanja o kojima se ovdje raspravlja svi su varijantni oblici standardnih jezika u jednakom položaju, pa nije potrebno praviti razlike među njima.

štokavština, jasno smo rekli da je to standardni jezik. Standardni, naime, mogu biti samo jezici. Taj smo standardni jezik nazvali po njegovoj dijalekatskoj osnovici. To nije ništa neobično. Tako se standardni talijanski jezik može zvati i standardni toskanski, a standardni se španjolski jezik često zove standardni kastiljanski. Standardni pak novoštokavski jezik sigurno je hrvatski ili srpski (srpskohrvatski/hrvatskosrpski) i to u dva bitna smisla: i stoga što je novoštokavština dijalekt toga jezika i stoga što je taj dijalekt osnovica standardnoga jezika kojim se služe svi narodi kojima je on materinski. Oko standardne novoštokavštine ne može dakle biti zabune. Tim izrazom je jasno rečeno da je to standardni jezik i koji je. Rečeno je doduše neizravno, ali mnogo kraće i jednostavnije nego se to može izreći raznim složenim nazivima, konstruiranim za tu svrhu, od kojih svaki može biti opterećen suvišnim asocijacijama i time odvrćati od onoga o čem se zapravo radi.

Hrvatski književni jezik u svojem je današnjem standardnom obliku varijanta standardne novoštokavštine, tj. standardnoga hrvatskoga ili srpskoga (srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga) jezika. On je sam u sebi jezik, i to standardni jezik, sa svojom povijesti, svojim kulturnim obilježjima i svojim potpunim izražajnim registrima. On je i jedan od pojavnih oblika standardnoga jezika kojega je varijanta. Predstavlja ga i stoji za nj kao i svaki drugi od njegovih pojavnih oblika. Varijanta nije standardnom jeziku kojega je varijanta nikakav dodatak, nije mu rubna akcidenција, ona je, kada se upotrebljava, taj standardni jezik sâm, iako se u njoj ne iscrpljuju svi njegovi pojavni oblici. Standardni jezik koji ima varijante samo je po onoj od njih koja se u danom slučaju upotrebljava i jezik i standardan. Samo varijantni pojavni oblik kakvoga standardnog jezika doista služi sporazumijevanju u konkretnim komunikacijskim situacijama. Samo on ima izgrađenu i punu standardnu normu, samo on je konkretan i polivalentan, i samo on stoga ima jasno određena stilistička obilježja. U sasvim bitnom smislu je dakle upravo varijantni pojavni oblik, i samo on, standardni jezik u punom smislu, bez obzira na to što je identitetom velikog broja svojih elemenata i temeljnim dijelom svojega sustava, osobito što se tiče dijalekatske osnovice, vezan s drugim varijantnim oblicima u cjelinu jednoga apstraktnog standardnog jezika, koji sam po sebi nije niti potpuno jezik niti potpuno standardan, nego ga predstavljaju samo njegovi konkretni pojavni oblici, svaki kad se pojavi u komunikaciji.

Hrvatski novoštokavski jezični standard jest dakle standardni jezik u dva smisla. On je to sam po sebi, po tome kako je nastao i po tome kako funkcionira, po izrazu koji omogućuje i po vrijednostima koje nosi, po svojoj konkretnoj i potpunoj normi i po cjelovitom sustavu stilskih vrijednosti. On je to, u drugom smislu, i po tome što kao jedan od njegovih pojavnih oblika predstavlja standardni jezik hrvatski ili srpski (srpskohrvatski/hrvatskosrpski), što on sam jest taj standardni jezik, iako se svi njegovi pojavni oblici ne iscrpljuju u standardnom obliku hrvatskoga književnog jezika. Doista standardan i doista jezik je hrvatski ili srpski (srpskohrvatski/hrvatskosrpski) standardni jezik samo u pojedinim svojim varijantnim pojavnim oblicima, varijantama i standardnim oblicima među njima i u standardnom obliku hrvatskoga književnog jezika.

Pa i povijest nastanka hrvatskoga književnog jezika mnogostruko se povezuje i dodiruje s povijesti i nastankom drugih pojavnih oblika standardne novoštokavštine, a izražajne vrijednosti i stilistički uzori višestruko su im interferentni.

Ako višeznačnost pojmova za znanost u načelu i nije baš poželjna, nama tradicionalna višeznačnost pojma *jezik* izvrsno omogućuje da izrazimo svoju jezičnu zbilju, da se ne

podvrgavamo pojmovnim i terminološkim shemama koje bi nas pri tome sputavale. Nismo tako prisiljeni da ili nešto što po sebi jest standardni jezik ne zovemo jezikom jer je u širem sklopu varijanta standardnoga jezika ili da ono što je u širem sklopu varijanta standardnog jezika zovemo drugim i posebnim standardnim jezikom jer je po sebi pravi standardni jezik. Višeznačnost pojma jezik nije dakle nesmislena. Ona je smisljena.

S a ž e t a k

Radoslav Katičić, Institut za Slavistiku Sveučilišta u Beču
UDK 800.853:808.62, izvorni znanstveni članak
primljen za tisak 12. lipnja 1986.

On the Meanings of the Concept of Language

As a term of comparative philology Language was defined genetically. So it came to mean a set of dialects sharing common distinctive features of descent. A language is thus fully represented by each of its dialects. In structural linguistics language is the system actually functioning in communication. It became so quite explicitly an element as well as it was the set to which it belonged. If a standard language has variants, each of its variants is in the same sense a standard language in itself. It is thus quite meaningful to speak about a Croatian standard language, although it actually also is a variant of standard Serbo-Croatian.

RIJEČ JEZIK U SMISLU „NAROD”

Miroslav Kravar

Da se u našem jeziku, i kao hrvatskom i kao srpskom, pod određenim okolnostima njegove književne upotrebe riječ *jezik* javlja u smislu „narod”, ili „puk”, „pleme” i sl., malo će kome biti nepoznato. Ali o raširenosti te pojave u jezičnom prostoru i vremenu ipak se ne zna dovoljno. U nas ima ljudi, čak i stručnjaka filologa, koji misle da je to osobita crta, da ne kažem – blagodat, starohrvatskoga ili, također, staroslavenskoga jezika kojoj drugdje nema ništa slično.¹ U stvari, radi se o nečemu što je poznato širom svijeta.

Uz napomenu da riječ *jezik* nema samo dva upravo navedena značenja nego i treće, i to ono osnovno – „jezik u ustima” (a i neka druga odatle izvedena)², valja priznati da je u shvaćanju kakvo je ono navedeno ovdje u bilješki jedna tvrdnja točna: da u spomenutim

¹ Usp., na primjer, J. Bratulić, Hrvatski književni jezik – sredstvo i cilj Dobriline društveno-nacionalne borbe u Istri, *Juraj Dobrila 1812–1882*, Pazin 1985, str. 116, gdje se čita: „U starom slavenskom jeziku, a zatim i u starom hrvatskom jeziku riječ *jezik* – jezik (točnije bi bilo *jezyk* – *jezik*, M. K.) ima dva značenja: označava ta riječ *narod*, pleme a onda i *jezik*. Takav semantički spoj dviju raličitih veličina ne nalazimo u drugim jezicima...”

² *Rječnik JAZU*, s. v. *jezik*.